

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПОНЕНТУ ДУХОВНОСТІ В СТРУКТУРІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВОЛОНТЕРІВ

У статті проаналізовано поняття духовності, як необхідного компоненту в структурі ціннісних орієнтацій особистості, яка займається волонтерською діяльністю. Здійснено аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників з даної проблематики. Емпірично досліджено актуалізацію та розвиток духовного потенціалу. Отримані показники аналізувалися за факторами досвіду волонтерської діяльності та релігійності.

Ключові слова: *духовність, духовний потенціал, духовний компонент, ціннісні орієнтації, морально-ціннісні установки, релігійність.*

Актуальність теми. Духовність пов'язана з ціннісними змінами у свідомості особистості. Духовний простір, як і духовна культура, завжди охоплювали високі, сакральні якості людини. Поняття духовності вміщує вищі цінності, що мотивують внутрішнє життя людини в проєкції зовнішньої діяльності. Духовна людина здатна зважувати й робити свідомий вибір в житті незалежно від зовнішніх обставин. Це стає можливим тоді, коли людина вибудувала для себе внутрішню ієрархію сенсів та абсолютних цінностей. Цей процес є складним і включає тривалу напружену роботу над собою, що поступово усвідомлюється. У цьому процесі особистісно-духовного розвитку велику роль відіграє соціальне й соціокультурне оточення та вид діяльності, якою займається людина. Аналіз робіт, присвячених розгляду проблеми формування духовності людині є важливим у контексті нашого дослідження.

Соціально значуща діяльність, до якої залучається особистість, впливає на цінності, сенси, мотивацію, спрямованість особистості, та є надзвичайно важливим фактором у формуванні та якісній зміні ціннісних орієнтацій особистості. Волонтерська діяльність є видом соціально значущої діяльності, що передбачає наявність низки ціннісних орієнтацій, що мають альтруїстичну та духовну спрямованість, у осіб, які нею займаються. До такого роду цінностей відносяться милосердя, доброта, толерантність, емпатія, гідність.

Метою нашого дослідження є вивчення компоненту духовності в структурі ціннісних орієнтацій волонтерів.

Виклад основного матеріалу. До окремого напрямку аксіологічних досліджень можна віднести роботи, що розглядають духовні цінності людини. В деяких дослідженнях мотивації сучасних волонтерів показано, що саме найвищі духовні цінності є рушійною силою волонтерства, і саме ці цінності формують людину, як адекватного члена соціуму. Так, аналізуючи результати дослідження мотивації волонтерів молодого віку, Т.Г. Кисельова зазначає, що багато молодих людей назвали такі мотиви, як виконання суспільного боргу, усвідомлення релігійного, етичного, морального боргу. Така позиція свідчить про високий особистісний розвиток волонтерів [5, с 34].

Проблемі розвитку духовності та духовних цінностей особистості в сучасному соціальному світі присвячено чимало робіт, зокрема таких вчених, як С.Б. Кримський, М.К. Мамардашвілі, Х. Ортега-і-Гассет, Ф.А. Степун, Д. С. Соммер, Р. Трач, А.Л. Швейцер, К.Т. Ясперс та інших.

Смисложиттєва, екзистенційна сутність людини, що репрезентує її вершинну, духовну природу, в останні два десятиліття стала предметом пильної уваги таких українських дослідників, як Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, О.В. Киричук, О.П. Колісник, С.Д. Максименко, В.П. Москалець, Е.О. Помиткін, М.В. Савчин, Т.Ф. Цигульська. На сьогодні віковий аспект психології духовного розвитку розкрито в працях І.Д. Беха, А.Ц. Гармаєва, М.Г. Іванчук, В.П. Москальця, І.С. Пасічника, Е.О. Помиткіна, а значення релігійних цінностей – у роботах А.М. Колодного, Л.О. Филиповича та ін. Духовний світ сучасного українського суспільства та, зокрема молоді, розглядають Н.М. Головач, О.І. Климишин, О.М. Максимович, О.М. Матвієнко, Л.П. Морозова.

Психолого-педагогічні дослідження духовних цінностей та духовного розвитку особистості базуються на здобутках вивчення проблеми в екзистенціальній філософії (М. Бердяєв, Ж.-П. Сартр, М. Бубер, Г. Марсель, Ф. Ніцше, М. Хайдеггер, Ф. Шлейєрмахер та ін.), у напрямку гуманістичного психоаналізу (Е.Фромм), психосинтезу (Р. Ассаджолі), психології самості Х. Когута, аналітичної психології К. Юнга, гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс), трансперсональної психології (С. Гроф, Е. Сутіч), екзистенціальної психології (В. Франкл, А. Ленгле) та інших.

Духовні цінності – це "те, що ми називаємо, зазвичай, десятком різних понять: ідеали, норми, цілі, це все те, чого людина прагне, що вона любить і що міститься в її світогляді, світобаченні, світовідчутті" [1, с. 212]. Уявлення про духовні цінності мінялися з розвитком суспільства і людини. Можна сказати, що духовні цінності спрямовують людину, перш за все, для задоволення найвищих духовних потреб: в істині, добрі, красі. Духовні цінності також, як і матеріальні, є результатом праці, творчої діяльності [1].

Морально-духовні цінності людства є важливими життєвими цінностями, які зумовлюють інші цінності суспільства: економічні, ідеологічні, політичні тощо. У кризові періоди людського розвитку

моральну систему можуть утворювати не вищі духовні цінності, а система елементарної економічної і біологічної мотивації. Це безпосередньо відбивається на формуванні та розвитку особистості: буде вона конструктивно-соціокультурної чи деструктивно-егоїстичної спрямованості. Формування і розвиток повноцінної особистості вимагає, по-перше, відповідального етично-змістового наповнення цих моральних категорій, а по-друге, представлення індивідуальної духовної системи не стільки на формально-логічному рівні як сталого утворення, скільки як розвиваючої системи з виділенням головного, системоутворюваного ставлення до цінностей [2].

О.І. Климишин показує зв'язок між кризою духовних цінностей та загальною антропологічною кризою в сучасному світі. Ця криза, зокрема, проявляється в порушенні невід'ємних прав людини (тоталітаризм, тероризм, расизм, геноцид), техногенних катастрофах, уніфікації соціально-політичних структур, руйнуванні форм культурної, історичної, духовної ідентифікації людини тощо. Автор пише, що духовна, соціальна та психофізична деградація екокультурних засад життя особистості спричинена, як виявляється, найголовнішим – десакраменталізацією людської природи, знеціненням її духовної сутності, диктатом у процесі життєпобудови технократичних стандартів і прагматичних інтересів [6].

Виховання духовних цінностей та їх роль для соціалізації молоді стало предметом дослідження багатьох вітчизняних авторів. Зокрема, І.Д. Бех запропонував особистісноорієнтовану модель виховання, ядром якої є моральне самоусвідомлення та розвиток духовних цінностей підростаючого покоління; В.П. Москалець охарактеризував особливості національного виховання школярів на основі духовних цінностей; Е.О. Помиткін розкрив зміст психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку дітей і молоді, спроектованого з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, а також закономірностей і механізмів духовного становлення особистості.

Духовний розвиток особистості, за твердженням багатьох психологів (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, Ж. Сартр, В. Франкл, М. Хайдеггер та ін.), є неможливим без усвідомлення, що шлях особистісного розвитку має бути лише результатом власного свідомого морального вибору, оскільки саме такий вибір надає сили та енергії, щоб подолати труднощі самовдосконалення. На шляху самовдосконалення важливо постійно свідомо працювати над розвитком власних потенціалів, інтелектуальних чи будь-яких здібностей, "створювати" себе, реалізуючись у діяльності, стосунках, ставленнях, думках, емоційних переживаннях і почуттях, у відповідальних й усвідомлених вчинках, тобто самоактуалізуватися. Б.С. Братусь зазначає, що процес розвитку особистості є процесом нескінченного самопроекткування та самотворення, оскільки людина постійно, кожен мить робить вибір, обираючи себе, власний засіб поведінки та образ "Я" [4].

Першочергове значення релігії для формування духовних цінностей людини та, загалом, становлення особистості підтвержене багатьма психологічними дослідженнями. Релігія функціонально надає людині основи світогляду, морально-ціннісні установки, норми життєдіяльності. Вона здатна підтримувати певну систему суспільних цінностей, що об'єднують віруючих. Вона покликана дати особистості розуміння сенсу життя, що зумовлює зміст і форми соціального життя віруючої людини, актуалізує через свою духовну діяльність ті ідеали і цінності, уявлення про істину та бажану реальність, мету людського життя, які допомагали людству на шляху його духовно-культурного росту. Значна частина суспільства визнає, що церква здатна морально стабілізувати та оздоровити суспільство шляхом віровчення та виховання, але на сучасному етапі слід визнати досить високу ефективність гуманітарної освіти і суспільної діяльності у вихованні високоморальної і духовної особистості. Поєднання цих компонентів може дати бажані результати.

Враховуючи специфіку роботи волонтера, ми вважаємо, що духовні цінності волонтера – це пошук істини, гармонії, допомоги при твердості духовно-моральних цінностей. Духовний потенціал – це сила, енергія, потужність, – зазначає Е.О. Помиткін. Він конкретизує основні ознаки духовного потенціалу особистості як у змістовному, так і у функціональному вимірах. У змістовному плані духовний потенціал визначається спрямованістю на вищі духовні ідеали, цінності та смисли. У функціональному вимірі духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості. Він є силою Духа людини і в людині, що зумовлює свідому стійкість, непохитність, рішучість, відданість власному покликанию, життєвій місії [7]. На думку І.Д. Бека, духовний потенціал молоді, яка займається волонтерською діяльністю, розуміється як система самоорганізації, світоглядних уявлень і переконань, що дозволяють особистості конструктивно реалізувати свої духовні сили у ставленні до себе, інших людей та оточуючого світу. Суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що – марнотним [2].

На нашу думку, в ході волонтерської діяльності в структурі ціннісної спрямованості особистості на перший план виходять наступні компоненти: соціально-поведінковий, мотиваційний, когнітивний, емотивний, комунікативний, екзистенційний та духовний. Головними критеріями духовного компоненту є духовне здоров'я, гармонійність, цілісність та зрілість особистості. Показниками наявності духовності стають: внутрішня свобода, відповідальність за своє життя та вчинки; самостійність, свідомість, здатність до вольових зусиль; надійність, вірність, відданість; відсутність внутрішніх протиріч, послідовність; переважання вищих цінностей; здатність до самопізнання та саморозвитку.

Результати емпіричного дослідження. У ході емпіричного дослідження компоненту духовності в структурі ціннісних орієнтацій волонтерів нами було використано методика "Духовний потенціал особистості" Е.О. Помиткіна. Факторами, за якими аналізувалися отримані показники стали досвід волонтерської діяльності, релігійність.

Представимо результати проведеного дослідження. Загалом по вибірці (209 осіб) високий показник рівня духовного потенціалу мають 12% респондентів. Розподіл рівнів духовного потенціалу за фактором релігійності відбувся наступним чином: високий рівень духовного потенціалу мають 5,5% атеїстів та 20% релігійних респондентів, що, на нашу думку, є цілком зрозумілим, адже категорія духовності є невід'ємною складовою релігійності. Середній рівень духовного потенціалу мають 74,7% атеїстів та 70% релігійних респондентів, що, на нашу думку, є цілком закономірним, адже саме звернення до роботи волонтера передбачає наявність у людині особистісних якостей духовного наповнення незалежно від рівня релігійності. Низький рівень духовного потенціалу мають 20,2% атеїстів та 10% релігійних респондентів, це можливо підтверджує думку про те, що релігійність наповнює людину відчуттями гармонії, духовності (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні прояву духовного потенціалу особистості (за фактором релігійності)

Рівні	Загалом по вибірці n=209	Атеїсти n=99	Релігійні n=110
Високий	12,0%	5,5%	20,0%
Середній	72,0%	74,7%	70,0%
Низький	14,0%	20,2%	10,0%

Як бачимо з табл. 1, є відмінності у показниках рівнів прояву духовного потенціалу за критерієм релігійності, найбільш виразно показаний високий рівень серед релігійних респондентів (20%), у той час, як серед групи атеїстів цей показник на рівні 5,5%. На нашу думку, такий відсотковий показник зумовлений саме поняттям релігійності (ставлення віруючої людини до навколишнього світу, засвоєння релігійних ідей та норм, що безумовно впливає на внутрішнє наповнення індивіда). З іншого боку, низький показник у групі атеїстів вказує на своєрідну кризу "духовності" в сучасному суспільстві та наявності бажання змінити ситуацію через волонтерську діяльність.

На наступному етапі проаналізуємо рівні прояву духовного потенціалу особистості за фактором досвіду волонтерської роботи особистості. Адже, на нашу думку, волонтерська діяльність має позитивно впливати на рівень духовності волонтера. Весь загал вибірки було умовно поділено на три групи – група А (респонденти без досвіду волонтерської діяльності), група Б (респонденти з поодинокими випадками волонтерства), група В (респонденти, які мають великий досвід волонтерства). Показники рівнів духовного потенціалу представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні прояву духовного потенціалу особистості (за фактором досвіду волонтерської діяльності)

Рівні	Загалом по вибірці n=209	Група А Без досвіду n=71	Група Б Поодинокі випадки волонтерства n=76	Група В Постійно займаються волонтерством n=62
високий	12,0%	1,4%	2,6%	11,2%
середній	72,0%	56,0%	80,2%	80,6%
низький	16,0%	42,2%	18,4%	8,6%

Рівневі показники духовного потенціалу розташувалися наступним чином: переважна більшість респондентів групи А мають низький рівень зазначеного показника (43,2%), лише 1,4% мають високий рівень, середній рівень мають 56,0% респондентів. Такий розподіл може вказувати на кризу моральності та духовності, у своєрідній спрямованості особистості на матеріальний світ (зовнішній світ). Показники рівнів духовного потенціалу групи Б наступні: високий рівень мають 2,6% опитуваних, середній рівень мають 80,2%, а низький рівень прояву мають 18,4%. Спостерігається динаміка зміни в розподілі показників в бік підвищення рівня духовності, можливо через те, що при взаємодії з людьми, які потребують допомоги, думки волонтера спрямовуються до внутрішніх, суб'єктивних почуттів та переживань. Серед респондентів групи В маємо наступні показники: високий рівень мають 11,2%, середній рівень показали 80,6%, а низький лише 8,6% респондентів.

Аналіз презентацій рівнів духовного потенціалу показав наявну тенденцію до зростання рівня духовного потенціалу під впливом збільшення часу, який людина відводить для волонтерської діяльності, причиною цього, на нашу думку є те, що в ході волонтерства особистість у вирішенні моральних та смисложиттєвих проблем покладається в більшості на духовний (внутрішній) досвід пізнання життя. Даний факт можна обґрунтувати наявністю рівня релігійного компоненту особистості волонтера. Отримані показники вказують на те, що завдяки релігійності особистість покладається на

духовний досвід пізнання земного життя, орієнтується на духовний досвід людей, що досягли вищої форми духовності, – святості, в якому внутрішній, духовний світ людини повністю підпорядкував собі зовнішньо-соціальні прояви життя.

Для визначення статистично значущих відмінностей у досліджуваних групах залежно від досвіду волонтерської діяльності нами був застосований однофакторний дисперсійний аналіз. У результаті було виявлено статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) у прояві духовного потенціалу в групах А (без досвіду волонтерства), групі Б (поодинокі випадки волонтерства) та групі В (постійно займаються волонтерством). Третя група (особи, які постійно займаються волонтерством) продемонструвала значно більший духовний потенціал, ніж дві інші групи.

Також застосування t-критерія Ст'юдента показало наявність статистично значущих відмінностей ($p \leq 0,05$) за рівнем духовного потенціалу у групами з різним рівнем релігійності: у групі віруючих волонтерів рівень духовного потенціалу значно вищий, ніж у групі атеїстів.

Висновки. В ході теоретичного та емпіричного дослідження компоненту духовності в структурі ціннісних орієнтацій особистості волонтера нами з'ясовано, що духовність для волонтера – це пошук істини, гармонії, допомоги, при твердості духовно-моральних цінностей, а духовний потенціал визначається спрямованістю на вищі духовні ідеали, цінності та смисли. Емпірично підтверджено той факт, що особи, які протягом тривалого часу займаються волонтерською діяльністю та є релігійними мають більш високий показник духовного потенціалу особистості.

Використані джерела

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С.Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – С. 212-218.
2. Бех І.Д. Життя особистості у просторі духовності / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2012. – № 4. – С. 7-8.
3. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003.
4. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура/ Б.С. Братусь. – М. : Менеджер, Роспедагенство, 1994. – 60 с.
5. Киселева Т.Г. Мотивация и ерзац-мотивация волонтерской деятельности / Т.Г. Киселева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – Вып. № 34 (325). – С. 31-35.
6. Климишин О.І. Психология духовности особистості. Християнсько-орієнтований підхід / О.І. Климишин. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2010. – 440 с.
7. Помыткин Э.А. 12 путей духовности: учебное пособие / Э.А. Помыткин. – К. : ОсвітаУкраїни, 2007. – 110 с.

Girchenko O. L., Peretyatko V. A.

THE STUDY OF SPIRITUAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF VOLUNTEERS' VALUE ORIENTATIONS

The concept of spirituality as an essential component in the structure of the value orientations of the person who is engaged in volunteer activities is analyzed in the article. Exploring the component of spirituality was used diagnostic method of an updating index and development of the spiritual potential of an individual index – "The spiritual potential of an individual" E.O.Pomytkina.

The obtained figures were analyzed according to the criterion of volunteering experience and the criterion of religiousness. The following components were extracted and grounded in this investigation: The following components were extracted and grounded in this investigation: social behavioral (the prosocial direction of the person, unselfishness, civil activity); motivational (are spiritual needs, existential and social needs; cognitive – the main criteria of which is "Social intellect" and the level of self-knowledge); communicative (knowledge of verbal and nonverbal communicative means, ability to cooperate, communication as a mean of interiorization); emotive (which are empathy, tolerance and patience; spiritual – the main criteria of which is spiritual health, harmony, integrity and maturity of a person); existential (which is presence or absence of existential vacuum; the presence of founded sense of living; personal identity). The held investigation and the analysis of the structural components of the person involved in the volunteering let us identify that the exertion indicators of the following factors such as the life productivity, locus of control over the life, the life satisfaction, life goal, that mean the development of life-purpose orientations.

People with the large experience in volunteering have the higher level of mentioned factors. The following distribution of life-purpose orientations was determined with the age and religiousness criteria. Religious people and respondents over 22 years have obtained results in a higher level that attests to the fact that the faith gives a person not only hope but helps to guide a personal life and to take responsibility for the future.

Key words: spirituality, spiritual potential, a spiritual component, values, moral and value judgments, religiosity.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2015 року